TÜRK ATASÖZLERİNDE EĞİTİM

Vefa TAŞDELEN*

ABSTRACT

Proverbs are the expressions which witness the culture and the mental structure that they are coming from. This study, starting from the point that it is possible to regard the proverbs as a text, is examining the relationship between the proverbs and education in two perspective: education with proverbs and education in proverbs. Education by means of proverbs is a preliminary aim of all proverbs. They intend to educate, in whatever the subject is, by giving advices and guiding. Education in proverbs refers to the conception of education that is expressed in this text. In this study it's aimed to investigate the educational conception which is embodied in Turkish proverbs. It's considered that the results of the investigation have importance with respect to the educational problems that we have been experiencing.

Key words: verbal culture, Turkish proverbs, text, education, educability, learning, virtue

ÖZET

Atasözleri, içinden çıktıkları kültürün ve zihniyet yapısının tanıklığını yapan ifadelerdir. Onları bir metin haline getirip farklı açılardan incelemenin mümkün olduğu anlayışından hareket eden bu çalışma, atasözü ve eğitim ilişkisini iki açıdan ele almaktadır: atasözleriyle eğitim ve atasözlerinde eğitim. Atasözleriyle eğitim, tüm atasözlerinin öncelikli amacını oluşturur. Onlar, hangi konuda olursa olsun, nasihat ederek ve yol göstererek eğitmeyi amaçlayan ifadelerdir. Atasözlerinde eğitim ise, bu metinlerde ortaya çıkan eğitim anlayışını ifade eder. Bu çalışmada, Türkçe atasözlerindeki eğitim anlayışının araştırılması amaçlanmaktadır. Ortaya çıkacak sonuçların, yaşamakta olduğumuz eğitim sorunları açısından da bir değer taşıyabileceğini düşünüyoruz.

Anahtar sözcükler: sözel kültür, Türkçe atasözleri, metin, eğitim, eğitilebilirlik, öğrenme, erdem

GİRİŞ

Atasözleri, yaşayış, düşünüş ve inanış biçiminin yansımaları olarak içinden çıktıkları kültürün ve zihniyet yapısının tanıklığını yaparlar.[1] Sahip oldukları 'anlam' ve 'içerik' onları bir 'metin' olarak görmemize imkan tanır. Böyle bir yaklaşımdan hareket eden bu çalışma, atasözlerimizdeki eğitim anlayışının araştırılmasını amaçlamaktadır.

İnsan doğasını eğitilebilirliği olan bir gizil güç (potansiyel) alanı olarak sunması, eğitimin zamanına ve aciliyetine vurgu yapması, eğitim sürecine etkileri bakımından çevresel faktörler üzerinde durması ve eğitimi her şeyden önce bir güzel ahlak kazanım etkinliği olarak görmesi, atasözlerindeki eğitimin olumlu özelliklerindendir. Aşırı disiplinci yapısı, öğreticiyi merkezileştirme durumu, öğrenme biçimleri açısından 'öyküdürücü' ve 'koşullandırıcı' bir öğretim modeli öngörüyor olması ise olumsuz özellikleri olarak görülebilir.

*Arş. Gör. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, EPÖ (ESTT)

[1] 'Her ulusun kendi deneyimleriyle, bilgeliğiyle oluşturduğu atasözleri, bir dil birliğinin dünya görüşünü, yaşayış biçimini yansıttığı gibi, o toplumun kültür tarihiyle ilgili önemli ipuçları da verir.' (Aksan, 2000a: 3. Cilt, s. 38) Aksan'ın atasözlerine ilişkin bu açıklamaları, kitabının 1. cilt 65. sayfasında yer verdiği Alman dil ve kültür filozofu Humboldt'un, 'bir ulusun dilinden o ulusun kültürüne, dünya görüşüne inilebileceği' yönündeki görüşüyle uyuşur.

Atasözlerindeki eğitim konusunda kuşkusuz farklı değerlendirmeler yapılabilir. Ancak, bunların geçerlik değeri taşıyabilmeleri, tarihsel ve güncel gerçeklere olan uygunluklarına bağlıdır. Bu uygunluk yapılan değerlendirmelere ölçüt teşkil edecek ve bu konudaki yorumları keyfilikten koruyacaktır.

1. ATASÖZLERİ

Kültür üzerine yapılan çalışmalarda, yazılı ve sözlü kültürlerden söz edildiğini görebiliriz. Yazının icadıyla birlikte insanlık duygu, düşünce, bilgi, birikim ve deneyimlerini ilk elden geleceğe aktarma imkanı bulmuştur. Yazı, bu birikimleri zamana karşı dirençli hale getirmekle onları belirli bir kültürün, cemaatin veya uygarlığın malı olmaktan çıkarmış ve tüm insanlığın dikkatine sunmuştur. Yazılı kültürün yanında bir de rivayetlerle kuşaktan kuşağa geçen sözlü kültür vardır. Halk hikayeleri, efsaneler, türküler, ağıtlar, destanlar, menkîbeler, fıkralar, maniler, atasözleri ve deyimler sözlü kültürü oluşturan elemanlardır.

Her kültür bir zihniyet yapısı üzerinde biçimlenir. Zihniyet, bu biçimlenişe eşlik eden ve ona yön veren bir projedir. Atasözleri, ürünü oldukları zihniyetin en öz ifadeleridir. Batı uygarlığında olduğu anlamda bir felsefe geleneğine sahip olmayışımız, düşünceden yoksun bir yaşam sürdüğümüz anlamına gelmez. Edebiyatın ve sanatın yanında, sözel kültürü oluşturan elemanlar da bir zihniyet ve düşünüş biçiminin ifadesi olarak ortaya çıkarlar. Atasözleri, 'halkın felsefesi' ve milletin 'öz fikirleri'dir.[2] Bir milletin öz değerleri, en iyi halkın içinde yaşar, halkın yaşantısı içinde canlılığını korur. Çünkü, bu insanlar, kendi 'ruhlarını' korurlar, kendilerini kendileri yapan değerleri bozacak cereyanlara kolay kolay kapılmazlar. Atasözleri de, halka ait düşüncelerin, duyguların, deneyimlerin, inançların ve değerlerin billurlaştığı sözlerdir. Onları öz değerlerimizin taşıyıcıları olarak görmek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Halk; yaşantıları, deneyimleri, sezgileri ve kavrayış gücüyle yoğurduğu kendi hikmetini, kendi dili ile kendisi gibi olanlara onların dili ile, onların en iyi anlayabileceği şekilde sunmanın yolunu ve 'söyleyiş biçimi'ni bulmuştur. Bu söyleyiş biçiminin adının, felsefe, edebiyat ya da sanat olup olmaması, bu türü ortaya koyan kişiler için bir sorun oluşturmaz. Öncelikli kaygıları, felsefe yapmak, edebi bir tür geliştirmek, sanat ve felsefe yapıtları üretmek değil, oluşturdukları hikmeti yaşatmak, gelecek kuşakların dikkatine ve yararına sunmaktır. Bunu bir sanat olarak değil, bir gereksinimin karşılanması olarak gördükleri, bu ürünlerinin imzasız (anonim) olduğundan bellidir. Amaç, bir ismi, bir imzayı geleceğe taşımak değil, gelecekteki kuşaklarla etkili bir diyalog oluşturmaktır. Atasözleri, halkın bakış açısını, düşünüş biçimini ve yaşam deneyimini az ve öz biçimde ifade ederler, yer yer kaba ve argo bir söyleyişle de olsa halkın hissiyatına yine halkın dili tercüman olurlar.[3]

Atasözleri durup düşünerek değil, yaşamın içinden süzülerek ortaya çıkmışlardır. Her birinin ayrı bir durumu ve bağlamı vardır. Yaşamın çok yönlülüğü, farklı açılardan yansır onla-

[2] Şinasi, atasözlerini, 'Durub-i emsal ki hikmet-ül-avamdır, lisanından sadır olduğu milletin mahiyyet-i efkarına delalet eder' diye tanımlar. (Şinasi, 1302: Mukaddime) Şinasi, bu anlayıştan hareketle, adeta bir 'atasözleri ansiklopedisi' projesini gerçekleştirmek istercesine, atasözlerini, yaptığı geniş yorum, öyküleme ve açıklamalarla birlikte 1287 yılından itibaren Ahmet Mithat'a ait bir matbaada bastırarak fasikül fasikül (cüz cüz) yayınlamıştır. Ebuzziya, Şinasi'nin ölümünden sonra, Şinasi'nin ailesinden de izin almak suretiyle, bu derlemedeki 2500 olan madde sayısını 4004'e çıkarmış, Şinasi'nin isminin yanına kendi ismini de ekleyerek 1302 yılında Ebuzziya Matbaası'nda yeniden basmıştır. Böylece, Ahmet Vefik Paşa'nın *'Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl'* adlı eserinden sonra, o güne değin yapılan en kapsamlı atasözü derlemesi ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, gerek derleme ve gerekse atasözü tanımı açısından, sonraki çalışmalar için temel bir kaynak olmuştur.

[3] 'Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zihinlerindeki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerle, güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Böylece atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır.' (Aksoy, 1998: 1. Cilt, s. 27)

ra. Hayat denilen karmaşık sürecin tanıklığını yaparlar. Onları bir metnin tutarlığı ve bütünlüğü içinde görmeye çalışmak yanıltıcı olabilir. Yine de sağduyu, insancıllık, hoşgörü ve uzlaşı onlarla beraberdir. İdeal insanı değil, hayatın içindeki insanı buluruz onlarda. Ancak, bir öğüt ve işaret olarak olup bitenin bir adım ötesinde dururlar. Dürüst, erdemli, tedbirli, hoşgörülü ve sabırlı olmamızı isterler, lafımızı sözümüzü, kuşkusuz en çok da kendimizi ve haddimizi bilerek yaşamamızı önerirler.

Atasözleri, sözün niçin öyle olduğunu ve niçin öyle olması gerektiğini açıklamazlar. Gerekçelerini kendi içlerinde taşımazlar, hep bir 'durum' üzerine söylenirler ve bu 'durum' onları haklılaştırır. Neden ve niçin diye soramayız, sorularımıza suskun kalırlar. Deneyimlerimiz, sorularımızı cevaplar. Atasözlerinin geçerliği yaşamın sınaması ile ortaya çıkar. Atasözleri, tam da öyle olması gerekeni söyleyen ifadeler olarak biricik varlık nedenlerini yaşam dünyasına olan uygunluklarında bulurlar. Bu ilgiyi yitirdiklerinde ise unutulmaları kaçınılmaz olur.

Atasözleri, yoldur, yordamdır, usûldür, deneyimdir. Onlarda bir iz vardır, bir işaret vardır, ortak tecrübe ve bilinç vardır. Bu durum onları, üst bir dil ve duyarlık haline getirir. Atasözü, ataların sözüdür. 'Ata', ortak bilince göndermede bulunur, ömrü bir kişinin ömrüyle sınırlı değildir, kişiler üstü bir kişiliktir. Bir adı, adresi, zamanı ve mekanı yoktur. Kişilerde cisimleşir cisimleşmesine, ancak bütün olgun bilinçlerin ortak adıdır. Onun sözleri, yazılmak, kayıt altına alıp raflara konulmak için değil, söylenmek, uyarmak ve uyulmak içindir. Yaşama olan uygunluklarıyla her an her yerde yeniden, yeni baştan tecrübe edilmeye hazırdırlar.[4]

Atasözlerinin kuşaktan kuşağa aktarılması kendi başına bir sorun oluşturur. Gelenek zayıflayınca geçmiş ve gelecek arasındaki iletişim de zayıflar, sözel kültürü yaşatan rivayetler, sohbetler ve anlatımlar da yok olup giderler. Atasözlerini zamana karşı dirençli hale getiren şey, hafızalarda ettikleri yer ve kazandıkları değerdir. Yaşamları, kendi etki güçleri ile sınırlıdır. Hem unutulmayacak kadar akılda kalıcı, hem herkesin anlayabileceği kadar yalın, hem de derin yaşam deneyimlerinin taşıyıcılığını yapacak denli içerikli olmak zorundadırlar. İfade özellikleri, anlamları, barındırdıkları çeşitli söz sanatları kolayca hatırlanmalarını sağlar. 'Az' ve 'öz' ifadeler olarak, atasözlerinde kendilerini hatırlatacak bir söyleyiş gücü ve anlam zenginliği vardır.[5]

2. ATASÖZÜ VE EĞİTİM

Atasözleri ve eğitim konusunu, 'atasözleriyle eğitim' ve 'atasözlerinde eğitim' olmak üzere başlıca iki kategoride inceleyebiliriz. Atasözleri, içeriği hangi konuda olursa olsun, öğüt veren, yol gösteren ve uyaran ifadeler olarak bizzat eğitsel bir işlevle ortaya çıkarlar. Kültürümüz, insanların birbirine danıştığı, sorduğu, akıl verdiği, nasihat ettiği ve bunu bir görev olarak gördüğü bir kültürdür.[6] 'Akıl akıldan üstündür', 'bin bilsen de bir bilene danış' gibi atasözlerinde de bu eğitişim biçimine imalar vardır. Danışmamak, sormamak cahillik alameti olarak görülür. 'Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever' der atalar sözü. Atasözleri, bu öğütlerin yoğunlaştığı ifa-

[4] Türk atasözleri, Ortaasya'dan Balkanlara, Ortadoğu'dan Avrupa içlerine kadar, Türklerin kültürel ve siyasal açıdan egemenlik oluşturduğu geniş bir alanda, hem lafız, hem de anlam olarak kullanılmaktadır. (Bkz. Hasan, 1992: 107-112; Baklacı, 1992: 59-62; Oy, 1972: 70-72; Aksan, 2000a: 3. Cilt, s. 40; Çeneli, 1984: 263-267; Koçer, 1983: 609-622)

[5] 'Atasözlerinin derlenmesi, çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılması, kavram ve dil yapılarının incelenmesi etkinliklerini kapsayan *paremiyoloji* (paremiology) alanında, atasözlerinin *kısa* sözler olduğunu kabul etmek bir gelenek olmuştur. Atasözü örneklerinin, her zaman, akılda kalıcılığı ve anlatımda etkileyiciliği sağlamak üzere 'kısa ve öz olma ilkesine' bağlı kalmaları gerekmiştir. *Kısalık*, bir yerde, atasözü belirlemesinin, ilk ölçütü sayılmış, paremiyologlardan hiçbiri bu güne kadar, satırlar tutan bir sözü, atasözüdür diye savunmamıştır.' (Uzun, 1990,141)

[6] 'Türk toplum yaşayışında 'nasihat'ın önemli bir yeri vardır. Katı toplum kurallarını, gelenek ve görenekleri, ahlaki değerleri zorbalık ve emredicilikle değil de, daha yumuşak ifade ile belirtir öğütler. Nasihat her şeyden önce gelir; takdir ve cezadan önce. Geleneksel Türk edebiyatında, nasihatin özel bir yeri vardır. Ahlaki öğütleri konu edinen manzum ve mansur eserlere genel ad olarak 'Nasihatnâme' yahut Farsça 'Pendenâme' denilmiştir.' (Makal, 1992: 211)

delerdir. ‘Atasözlerindeki hükümler, iki taraf için de üzerinde tartışılması gereksiz olan ortak hükümlerdir. Bu bakımdan uzlaştırıcı rolleri vardır.’ (Özcan, 1987: 165) Onlarda ‘ibret’ vardır, ‘nasihat’ vardır, ‘tedbir’ ve ‘ikaz’ vardır. Atasözlerindeki uyarı, uyaranın öznel dünyasından değil, atasözlerinin de içinde yer aldığı kişiler üstü bir özelliğe sahip olan ‘ortak bilinç’ten kaynaklanır. Söyleyen kişinin kendi sözleri değildir onlar. Söyleyen, bu ifadelerin yalnızca bir aracısı ve hatırlatıcısı durumundadır. Söylenen kişinin bilmediği için değil, aksine bildiği için söylenirler. Har vurup harman savuran kişi, ‘Ak akçe kara gün içindir’, ‘Sakla samanı gelir zamanı’ gibi atasözlerini bilir bilmesine, ancak oların tam da bir yaşantı üzerinde hatırlatılması gerekir kendisine. Atasözlerinin nasihat ederek, uyararak eğitmeyi amaçlamasını ‘atasözleriyle eğitim’ olarak adlandırabiliriz.

Atasözleriyle eğitim, programlı ve örgütlü bir etkinlik değildir. Atasözleri, yaşam boyu eğitimin en önemli öğeleridir.[7] Örnek olmak, çocukları ve gençleri eğitmek ve hayata hazırlamak adına sokaklarda, meydanlarda, toplanma mekanlarında anlatılanların ve söylenenlerin eğitsel bir nitelik taşımasına özen gösterilir. Halk eğitiminde, geleneksel iletişim ve etkileşim biçiminde, hatta eğlence hayatında sözel kültürün, hikayelerin, efsanelerin, menkîbelerin, masalların, nüktelerin, özdeyişlerin ve bu arada atasözlerinin önemli bir yeri vardır.[8] Sohbet, sözel kültürün yaşama alanıdır. İlk bakışta, söz kalabalığı gibi gelebilecek olan bu ifadelerin yakından bakıldığında bir kültür ve deneyim aktarımı olarak eğitsel bir işleve sahip oldukları görülebilir. Kültürümüzde, sözün faydalı olmasına, edep dahilinde söylenmesine önem verilir. Sözün tasarruf biçiminde gösterilen titizlik, ona kutsallık atfedilmesinden de kaynaklanır. Söz, insanın diğer varlıklar karşısındaki ayrıcalığını oluşturan bir özelliğe sahiptir. Gelişigüzel söylenmez, yersiz ve zamansız bir konuşmanın ‘münasebetsizlik’ olduğu bilinir. Sözün olduğu yer bir paylaşma ve kaynaşma ortamıdır. Adı ‘muhabbet’ olan, ‘sohbet’ olan bu ‘halleşme’ biçiminin günlük yaşantımızda önemli yeri vardır.[9] O, yalnızca bir konuşma, bilginin ve deneyimin kuru bir aktarımı değil, hüznün ve sevincin yürekten paylaşımı, ama her şeyden önce bütün bunların sevgiyle ya-

---

[7] ‘Öğrenmenin yaşı yoktur’, ‘Beşikten mezara kadar’ sözleri, esas olarak eğitimin belli bir süre ile sınırlı olmadığını, yaşamın her döneminde eğitimin devam ettiğini ifade eder. Atasözlerindeki eğitim, belli bir zamanı, beli bir mekanı, belli bir programı, belli bir uygulamayı, belli bir resmiyeti olmayan, öz olarak ‘yaşam boyu eğitim’ olarak ifade edebileceğimiz bir eğitim biçimidir. ‘İnsanın dünyadaki varoluşunun başta gelen sebebi belki ‘öğrenci’ olma özelliğidir. Bu o kadar önemlidir ki, beşikten mezara kadar sürer. Hayvanlar öğrenmiş, donatılmış olarak dünyaya gelirler. İnsanlar ise bunu elde etmeye has istidatlar getirirler... Okumaktan, kendini geliştirmekten yoksun bir genç de bir bakıma kördür, sağırdır, topaldır, tabiat içinde uyur-gezer gibidir.’ (Tozlu, 1992: 152-153) İnsan her an her yerde, çoğu kez farkında bile olmadan bir eğitim yaşantısı geçirir. Yaşam boyu eğitim, isminden de anlaşılacağı gibi, eğitimi belli bir döneme değil, tüm yaşama yayan bir anlayışı ifade eder. Buna göre kişi, yaşamı boyunca öğrenir, bilgilenir ve deneyim kazanır. “Yaşamın kendisi sürekli bir öğrenme sürecidir, ancak, her bir kişi, sürekli, amaçlı ve birbirini izleyen belirli öğrenme olanaklarına ihtiyaç duymaktadır. Böylelikle, teknik ve sosyal değişimi izleyebilir, kendisini değişime karşı donatabilir ve kişisel gelişiminin doruğuna ulaşabilir. Yaşamboyu eğitim bireyin hem amaçlı, hem de rasgele öğrenme yaşantılarını kapsamına almaktadır.’ (Büyükdüvenci, 1984: 235) Yaşamboyu eğitimin en belirgin özelliklerinden birini, kişinin kendi deneyimlerine dayanması, kendi kendini işlemesi, gözlemesi, değerlendirmesi ve eleştirmesi oluşturur. Yaşamboyu eğitim bir ‘hayat okulu’dur. İnsan, bu eğitim biçiminin hem öğrencisi, hem de öğretmenidir. Her kişi buradan birşeyler öğrenir ve bu bilgiler onun hayatında önemli yer tutar. Ne var ki, bu eğitim biçiminin hakkıyla ortaya çıkabilmesi için, tüm toplumsal kurum ve kuruluşlara görev düşmektedir. Zira, insan bir toplum içinde yaşar, o toplum içindeki gelişmelerden etkilenir. Ailenin, toplumun ve iletişim araçlarının yaşamboyu eğitim üzerinde yaşamsal etkileri vardır. Atasözleri de, tüm tarih boyunca, yaşam boyu eğitimin en etkili öğeleri olmuşlardır. Atasözleriyle eğitim, bir eğitişim biçimidir: eğitenin ve eğitilenin birbirine karıştığı bir etkileşim biçimidir.

[8] (Bkz. Oy, 1972: 13) Bu çalışmada, kış gecelerinde yapılan toplantılarda, sohbet meclislerinde, atasözlerinin eğitmek, öğretmek, düşündürmek ve eğlendirmek amacına yönelik karşılıklı olarak söylendiği, hatta bu etkinliğin zaman zaman bir yarışmaya dönüştürüldüğü, kaynak kişilerin ifadesiyle belirtilmektedir.

[9] ’Muhabbet, ‘sevişmek’ anlamına gelen Arapça bir sözdür. Sohbet meclisine ‘mahabbet meclisi’ de denir.’ (Gölpınarlı, 1977: 221) Gölpınarlı, çalışmasında, konu ile ilgili şu atasözlerine yer verir: ‘Sohbet aşkı ve irfanı artırır.’ ‘Muhabbetten kaçan insan sayılmaz.’

pılması, sevgi için yapılması, sevgiden ötürü yapılmasıdır. Muhabbet, sevginin işlenmesi, geliştirilmesi, yaşanması ve yaşatılması olayıdır. Atasözlerinin ortamı bir 'muhabbet ortamı'dır.[10]

'Atasözlerinde Eğitim' konulu bir çalışmada kendi bakışımız öne çıkar, kendi 'ufkumuz' ve 'açımız' etkin hale gelir. Bu sözleri metin haline getiren bir çalışma, her zaman için onları ortaya koyan zihniyet ve dünya görüşü üzerine bir yorum denemesi olacaktır. Atasözlerinden oldukça ilkel bir eğitim anlayışı çıkarabileceğimiz gibi, mükemmel bir eğitim anlayışına ulaşmamız da mümkündür. Ancak, birinci durumda, tarih boyunca kaydedilen başarıların nasıl ortaya çıktığı, ikinci durumda da süregelen eğitim sorunlarının ve bu konudaki başarısızlıkların kaynağının ne olduğu sorusu cevapsız kalır. Amacımız tarihsel ve güncel gerçeklere uygun bir yorum denemesi yapmaktır. Bu gerçekler değerlendirmelerimizin sağlamasını oluşturacaktır.

3. BİR TANIM DENEMESİ: İNSAN DOĞASINA MÜDAHALE OLARAK EĞİTİM

Atasözlerine, deyimlere ve bizzat eğitim sözcüğünün kendisine dayanarak bir eğitim tanımına ulaşmaya çalışırsak, geleneksel duygu, düşünce ve yaşayış biçiminden kaynaklanan bu birikimde, eğitimin 'insan doğasına müdahale' olarak görülme eğiliminde olduğu sonucuna varabiliriz. Eğitim; maarif, tedrisat, talim ve terbiye gibi sözcükleri karşılamak üzere, 1940'lardan itibaren dilimizde yer etmeye başlamıştır. (Bkz. Başaran, 1984: 14) Terbiyenin erdemli davranışa, maarifin ve tedrisatın öğretime, talimin de uygulamaya yönelik bir içeriği vardır. Eğitim, bu dört kavramı karşılama amacı taşır. Terbiye ile güzel huy kazanan kişi, maarif ve tedrisatla bilgilenir ve öğrenir, talimle de kazandığı bilgiyi uygulama imkanı bulur. Bu öğeleri birleştiren bir etkinlik olarak, kuramı ve uygulamayı içerir; bilerek yapmayı ve yaparak bilmeyi öngörür. 'Bakmakla usta olunamayacağını' söyleyen atasözü, bilmek kadar, uygulamanın önemine de vurgu yapar. Bilmenin ve uygulamanın ortak paydası olarak ortaya çıkan iş, onu yapan kişinin maharetini yansıtır: 'İş, insanın aynasıdır.'

Eğitim sözcüğü, 'bükmek, uygulamak, öğretmek, yetiştirmek, geliştirmek, alıştırmak, egemenlik altına almak, yenilgiye uğratmak, ezmek, kırmak, yönlendirmek' gibi anlamlara gelen 'eg / eğ' fiil kökünden türemiştir. (Bkz. Eyüboğlu, 1989: 76) Eğitim, bu kök anlamıyla, Arapça 'terbiye' ve Latince 'educare' sözcüklerinin anlamlarıyla büyük ölçüde benzerlik gösterir.[11] Atasözü, eğmenin eğitimle olan ilgisini, 'Ağaç yaş iken eğilir' diye açıklar. Bu sözün yazılı tarihi, Orhun yazıtlarına değin geri gider.[12] Türk kültürünün en eski kaynaklarından biri olan

---

[10] 'Orada, bütün evrendeki varlıklar arasındaki etkileşmenin, karşılıklı konuşma, tartışma, sorma, soruşturma, arama, araştırma, eleştirme, dinleme, dinleşme, bulma, buluşma olarak sürdüğüne tanık oluyorum. Diyecek sözü olanların, dinlemeye hazır, değişmeye, değiştirmeye gönüllü *canların* toplaştığı bir çevredeyim. Muhabbet çevresi, muhabbette bulunanların oluşturduğu, sosyo-psikolojik, kültürel, tarihsel coğrafi renkler taşıyan bir çevre. Orada bilgiler, düşünceler, duygular, paylaşılan bir dil ya da diller aracılığıyla aktarılıyor: Muhabbet çevresinden düşünsel bir muhabbet ortamı doğuyor.' (İnam, 1995: 225)

[11] 'Educare: Yetiştirmek, talim ve terbiye etmek, eğitmek; üretmek.' (Kabaağaç & Alova, 1995: 194) 'Terbiye: 1. besleyip yetiştirme, 2. ilim ve edep öğretme, 3. alıştırma, ülfet ettirme, te'nis, ta'lim, 4. edep öğrenmesine medar olmak üzere hafif surette ceza verme, te'dip.' (Şemseddin Sami, 1317: 394). Orhun yazıtlarında, 'beslemek ve doyurmak' anlamında 'igid' ve 'igit' sözcükleri geçer. (Tekin, 1988: 138) Bu sözcükleri,Türk yazı dililindeki eğitimle ilgili ilk ifadeler olarak görülebiliriz.

[12] Bugün kullandığımız bazı atasözlerinin yazılı tarihi Orhun yazıtları'na değin geri götürülebilir. Sözgelimi 'Ağaç yaş iken eğilir' meşhur atasözü, Orhun yazıtlarında, 'Yufka iken (ince ve dayanıksızken) delmek kolaymış, ince olanı kırmak kolay(mış), yufka kalın olursa delmek zormuş, ince yoğun olursa kırmak zormuş' şeklinde ifade edilir. (Bkz. Aksan**,** 2000b: 96-97, Oy, 1972: 117-118. Kuşçu, 1999: 8) Süheyl Ünver, Atasözlerini 'halkın anayasası' olarak tanımladığı bir konuşmasında, bu ifadelerin 'altıbin senelik mazisi'nden söz eder. (Bkz. Ünver, 1968: 2.) Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı eserinde, sözcüklerin kullanımlarını örneklemek için atasözlerinden yararlanır. Yazılış tarihi 1070'li yıllara dayanan bu eserde 266 adet atasözü, kendi ifadesiyle 'sav' yer alır. 15. yüzyılın ikinci yarısında Mevlânâ Şemseddin tarafından yazılan *Teshil* isimli eserde ise 698 adet atasözü vardır. Ahmet Nazif Efendi'nin 1722 yılına ait *'Ukud-ül Leâl fi Tercemet-il Emsâl'* adlı eserinde 100'e yakın atasözü yer alır. Ahmet Vefik Paşanın *Müntehabât-ı Durûb-i Emsâl-i Türkiyye* adlı 1871 yılına ait kitabında ise 4300 madde vardır.

Divanü Lûgat-it-Türk'te de, 'kuru ağaç eğilmez' (kuruğ yıgaç egilmes) diye ifade bulur. (Kaşgarlı Mahmud, 1999: I. Cilt, s. 198) İster yaş ağacın eğilmesi, ister kuru ağacın eğilmemesi söz konusu olsun, her iki durumda da, eğmenin eğitilebilirlikle ilgisi kurulur ve bunun için elverişli zamana dikkat çekilir. 'Eğmek' fiilinin 'meyil ettirmek' anlamı, eğitme etkinliğinin niteliği hakkında ipucu verebilir. Eğmek fiilinden türeyen, eğilim, eğik, eğiliş, eğilme, eğilmek, eğim, eğimli, eğinik, eğinmek, esas olarak hep aynı şeye, *meyil*'e ve *temayül*'e işaret eder. (Şemseddin Sâmi, 1317: 150; Türkçe Sözlük, 1998: 1. Cilt, s. 434-435) Buna göre eğmek, bir 'meyil verme' ve 'temayül oluşturma' çabasıdır. 'Meyletme' temelinde sevgi olan içten bir yönelimin, aynı zamanda da yer çekimi gibi doğal bir yasanın ifadesidir. Bu içten yöneliş, erdemli yaşama, doğru ve derin düşünme, kendini ve evreni bilmeye çalışma anlamında bilgece bir yaşantıya ve felsefeye atıfta bulunduğunda, eğitim sözcüğü özgül anlamına kavuşur. Meyilli olmak, bir tarafa doğru doğal bir çekim ve yöneliş içinde olmaktır. Eğmek, bu meyili oluşturur. Denebilir ki, eğitimin başlıca amacı, bireyde iyi, doğru ve güzel olarak tanımlanan amaca doğru bir 'temayül' oluşturmaktır. Ancak bu eğilim amacın kendisi değildir. Amaca ulaşmak için bireyin bu doğrultuda tutkulu bir biçimde hareket etmesi gerekir. Bu anlamda eğitim, öğretmekten çok öğrenme, bildirmekten çok bilme, anlatmaktan çok anlama sevgisini oluşturmaktır.

Eğitimin eğmek fiilinden türemiş olması, farklı değerlendirmelere neden olabilir. Sözgelimi, 'eğip bükmek' anlamında olumsuz (Soykan, 1997: 1-9), kıvama getirmek, eğilim oluşturmak anlamında olumlu bir biçimde yorumlanabilir. İster eğip bükme, ister kıvama getirme ve eğilim oluşturma etkinliği olsun, eğitimin, insanın -özellikle de yetişme çağındaki bireylerin- doğasına yönelik bir 'müdahale' olduğu söylenebilir. Eğitim, bütün anlamını bu müdahalede bulur.

Eğitimin eğmek fiiliyle karşılanması, tarıma ve hayvancılığa dayalı bir yaşama biçimi ve otoriteye itaatin manevi bir gerek olarak algılanması durumuyla birlikte düşünüldüğünde daha da anlaşılır hale gelir. Bu iki durum 'eğitim' sözcüğünün içinden çıktığı kültürel dünyayı ve yaşama biçimini de ortaya koyar. Tarıma ve hayvancılığa dayalı bir yaşama biçiminde, kimi doğal nesneler eğilmek suretiyle kullanışlı ve yararlı hale getirilir, özellikle ağaçların eğilmesi ve işlenmesi suretiyle tarım araçları, sepet, küfe, kaşık gibi çeşitli araç gereçler yapılır. Kullanışlı hale gelmesi için ağaç işlenir. İşte, 'eğme' fiili, aynı zamanda bu tekniği ve işlemi de ifade eder.

Dilimizde 'eğme' sözcüğünden türeyen 'boyun eğmek', 'önünde eğilmek' gibi her şeyden önce itaati ve bir dereceye kadar da saygıyı ifade eden deyimler de vardır. Kişi bu hareketiyle erk önünde ona olan bağlılığını ve teslimiyetini göstermiş olur. Dik başlılık onaylanmayan bir şeydir ve eğme fiili kırma'yı ve ezme'yi de ifade eder. Eğilen baş, kendini bağışlatmış ve güvenlik altına almış olur. Atasözleri, 'yerdeki yüze basılmayacağını', 'eğilen başın kesilmeyeceğini' söylerler. Nereden bakılırsa bakılsın, eğitim 'güvenlik altına alan' bir eylemdir. Bu özellikleri, atasözlerindeki eğitimi, öncelikli amacı toplumsal beklentilere cevap veren bir etkinlik haline getirir. Bireyin kendi dünyası, kendisine yüklenmek istenen ideal davranışların gerisinde kalır. Eğitimin özgül anlamı, bu sosyal ve politik uyarlamadan çok, bilgi ve erdem yolunda tutkulu bir yönelim oluşunda ortaya çıkar.

4. EĞİTİMİN ÖNEMİ

'Cahil adam meyvesiz ağaca benzer', 'Cahilin dostluğundan alimin düşmanlığı yeğdir' gibi, bilginin ve bilmenin önemini vurgulayan atasözleri vardır. Eğitim, kişiye değer kazandıran, içindeki yetileri geliştirerek onu kendisi ve çevresi için faydalı hale getiren bir 'işleme' eylemidir. 'Elmas yontularak, insan yoğrularak değer kazanır' der atasözü. Eğitilmemiş insan,

---

Bu tarihten sonra atasözü derlemeleri hız kazanmış, Şinasi, Ebuzziyâ Tevfik, Tekezâde M.Said, Tahsin Ömer gibi araştırmacılar 1900'lü yılların başına kadar atasözleri ile ilgili derlemeler yapmışlar, bu çalımalar günümüze değin artarak sürmüştür. 'Tanzimat yazarları atasözlerine büyük ilgi göstermişler, onları derlemişler ve onlardan yararlanarak eserler vermişlerdir.' (Bkz. Oy, 1972: 64. Aksoy, 1998: 1. Cilt, 57-102. Kuşçu, 1999: 9-11)

yontulmamış elmas gibidir, değerlidir değerli olmasına, ancak gerçek değerine kavuşabilmesi için işlenmesi gerekir. Elmastaki yontunun insandaki karşılığı, eğitimdir. Bu eylemle insan olmanın olasılıkları en iyi biçimde değerlendirilir. Eğitimci yontu ustası gibidir. Yontu ustası önündeki kütleye, bu kütlenin özelliklerine göre nasıl ki en yetkin biçimi verirse ve ustalığı bu eylemde ortaya çıkarsa, eğitimci de, eğitilen kişinin bireysel özelliklerinden hareketle eğitir, onu bilgi, davranış ve uygulama yeterliği açısından geliştirir, hamlıktan kurtararak içindeki iyi ve yeterli insanı ortaya çıkarır. 'Çeşitli güçleri itibarıyla henüz gelişmemiş fertleri, geliştirmeye çalışmak, kaba, ham ve yetersiz bir yapıyı şuurlu, gelişmiş ve olgunlaşmaya hazır bir hale getirmek öğretmenin işidir. Maddesi insan olduğundan, insanı yoğurma işi oldukça güç bir iştir.' (Tozlu, 1992: 130) Bu süreçte kişisel yetileri ve özellikleri yok etmez, bastırmaz. Zira eğitim; zihinsel, duygusal ve bedensel açılardan insan bütünlüğünü yok etme, bastırma, kırılıp dökme değil, bu yetileri ortaya çıkarma, geliştirme, denge kazandırma, biçimlendirme, orantıya ve ahenge kavuşturma anlamında bir 'iyi etme', 'güzelleştirme', 'olgunlaştırma' ve 'kişilik kazandırma' edimidir.

Eğitimin en önemli kavramlarından biri olan öğrenme konusunda da atasözleri vardır. 'Bilmemek ayıp değil öğrenmemek ayıp' der atasözü. Kişi, çeşitli nedenlerden ötürü bilgisiz olabilir. Bu, mazur görülebilecek bir durumdur. Ancak, bu eksikliği gidermek yönünde bir çaba içinde olmayışı mazur görülebilecek bir durum değildir. Bilmek, bilmediğini bilmekle başlar. Bilmediğini bilmemek cahilliği de aşan bir duruma, 'kara cahilliğe' işaret eder.

5. EĞİTİMİN ZAMANI

Eğitim, beşikten mezara değin süren bir etkinliktir. İnsan yaşamının her döneminde yeni şeyler öğrenir, yeni deneyimler kazanır. Bununla birlikte 'Terazi tartıyla, her şey vaktiyle' diyen atasözü her şeyin bir zamanı olduğunu vurgular. İnsanın, hayatının her döneminde, diğer dönemlerden daha iyi yapabileceği işler vardır. Çocukluk dönemi oyun, olgunluk dönemi çalışma ve üretme çağıdır. İhtiyarlık dönemi ise insanın geriye dönük ve ileriye yönelik bakış ve değerlendirmeleriyle yaşam bilgeliğine ulaştığı bir dönemdir. 'Demir tavında dövülür' diyen atasözü, her işin olduğu gibi, eğitimin de zamanında verilmesini ister. Zamanını ve mevsimini geçirme, tekrarı olmayan insan yaşamında telafisi mümkün olmayan zararlara ve fırsat yitimlerine neden olabilir. Eğitimin gerçek zamanı çocukluk ve gençlik dönemidir. Bunu en iyi ifade eden atasözlerinden biri, eğitimin tanımı bağlamında ele aldığımız 'Ağaç yaş iken eğilir' sözüdür. 'Altmışından sonra zurna öğrenen, mezarda çalar' sözü de, eğitimin zamanı bağlamında değerlendirilebilir. Eğitim, temel olarak kişiyi hayata hazırlayan, yaşama ilişkin değerlerin, bilgi ve becerilerin kazanılmasıdır. Geciktirilmesi, hem hayatın gerçeklerine, hem de pedagojik uygulamalara aykırı düşecektir. Yaşamın yükü altında yorulmuş, zihni şu ya da bu şekilde biçimlenmiş olan kişi, belirli bir yaştan sonra öğrenme, kavrama ve uygulama güçlüğü çekecek, öte yandan eğitimin hayatına katacağı kalite ve güzellikleri de kaçırmış olacaktır.[13] Atasözlerinin eğitimin zamanı üzerinde duruyor olması 'atasözlerindeki eğitim' açısından önemli bir husustur.

6. İNSAN DOĞASI VE EĞİTİM

[13] Eğitim, 'ne kadar erken ve zamanında başlarsa o kadar başarıya yaklaşabilir. Çünkü çocukluk çağı, eğitime, faydalı alışkanlıklar kazanmaya en uygun olan çağıdır. Daha bomboş olan çocuk ruhu, verilen her şeyi almaya, benimsemeye açıktır. Mantığı, düşüncesi, henüz gereğince gelişmemiş, olgunlaşmamış olduğu için, çocuk kendisine öğretilmek istenen şeyler karşısında eleştirici bir tavır almaz. Onun ruhi hayatına -bir balçık kütlesine şekil verir gibikolayca şekil vermek mümkündür. Ama yaş ilerleyince, zamanı geçince, yani 'demir tavında' dövülmeyince, bunun olumlu yönde gelişmesi zorlaşacak, hatta imkanız hale gelecektir.' (İhsan Kurt, *Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 24-25)

‘Atasözlerindeki eğitim’ bağlamında değerlendirilmesi gereken konulardan biri de, insan doğasıdır. İnsan doğası, atasözlerinin ısrarla üzerinde durduğu konulardan biridir. ‘Can çıkmayınca huy çıkmaz’, ‘yedisinde neyse yetmişinde de o’ gibi atasözlerinde ima edilen değişmezliğin eğitim açısından değerlendirilmesi gerekir. İnsan doğasının değişmezliğine duyulan inanç güçlendikçe, eğitimin beyhudeliği de ortaya çıkar. Bu gibi atasözlerini, ‘insan doğasının değişmezliği’ şeklinde yorumlarsak, eğitim açısından bir çıkmazla karşılaşmamız kaçınılmaz olur. Eğer insanın huyu değişmeyecekse, iyi iyi, kötü kötü olarak kalacaksa, eğitimin ne gibi bir yararı olabilir? Eğitim, insanın iyi ya da kötü yönde değişebileceği hususu üzerinde gerekçelenir. Her eğitimcinin, kişinin iyi yönde değişebileceği ümidine sahip olması gerekir. Yazılan kitaplar, açılan okullar, tümüyle insanın iyi yönde değişebileceği ümidine dayalı ortaya çıkarlar.

Atasözlerinde geçen ‘huy’un bir kazanı mı, yoksa doğuştan getirilen bir yeti mi olduğu konusunda atasözlerinde doğrudan bir ifade yoktur. Ancak, sözlüklerdeki ‘insanın yaratılış ve ruh özelliklerinin bütünü, mizaç, tabiat’ gibi karşılıklarına bakacak olursak, onun öncelikli anlamının ‘doğuştan getirilen’ olarak insanın ‘asli doğasını’ ifade ettiğini görebiliriz. Bu husus, ahlak felsefecilerinin de en eski tartışma konulardan biridir. (Bkz. Sunar, 1980: 62-69) Bununla birlikte, ‘huy edinme’, ‘huy kazanma’, ‘huyu değişme’ gibi günlük dildeki kullanımlar, insan doğasının değişmezliğini önemli ölçüde yumuşatarak eğitime gerekçe sağlarlar. ‘Huy’ sözcüğünün ikinci tanımı da, ‘içgüdü halini almış alışkanlık’tır. (Türkçe Sözlük, 1998: 1. Cilt, s. 656) İçgüdü halini almış alışkanlık da olsa, sonuçta bir ‘kazanım’ olması, atasözlerinden bir eğitim anlayışı çıkarmamıza imkan tanır. Huyu, ‘kazanılan’ ve gerektiğinde güçlükle de olsa ‘değiştirilebilen’ bir etkinlik olarak görmek, eğitim açısından ümit verici ve gerekçe sağlayıcı bir yaklaşımdır.

İnsan mizacının temel taşları erken yaşlarda atıldığı için eğitim konusunda ‘elin çabuk tutulması’ gerekir. ‘Huylu huyundan vazgeçmez’, ‘Huy canın altındadır’, ‘Sütle giren huy canla çıkar’, ‘Aslı neyse nesli de o’, ‘Deve Kabe’ye gitmekle hacı olmaz’ gibi atasözlerini, bu aciliyeti vurgulayan ifadeler olarak görmek, atasözlerindeki eğitim anlayışı için uygun bir zemin hazırlayacaktır. Huy bir kez kazanıldı mı, davranış bir kez yerleşti mi, artık onu değiştirmek ve yerine bir başkasını koymak zorlaşacaktır. Bu nedenle, kötü sayılan davranışların alışkanlık haline gelmesine fırsat verilmeden model davranışlar bireye kazandırılmalıdır. Huy ne kadar sabitleşirse sabitleşsin, ‘beşikten mezara kadar’ sözü, yaşamın hangi döneminde olursa olsun, insanın eğitilebilirliğine işaret eder. İnsan, yaşamı boyunca değişme, öğrenme ve gelişme yetisine sahip olan bir varlıktır. Aksi halde, değişmezlik onun için bir çaresizlik ve ümitsizlik kaynağı olurdu.

7. ÇEVRE VE EĞİTİM

İnsan, fiziksel ve kültürel bir çevre içinde dünyaya gelir. Yaşamı bu çevrenin imkan ve koşullarıyla biçimlenir. Fiziksel çevre, iklimi ve verimliliği, toplumsal çevre ise dili, kültürü, inançları ve alışkanlıkları ile onu sıkıca kuşatır. Eğitim temel olarak böyle bir çevre içinde, bu çevrenin imkan ve koşulları doğrultusunda gerçekleşir. Çevre ve eğitim konusu, ‘çevrenin kişi üzerindeki etkisi’ ve ‘kişinin çevre üzerindeki etkisi’ olmak üzere iki farklı açıdan incelenebilir. Tarih boyunca, yeryüzündeki göç hareketlerinin yönü yaşam için daha elverişli bölgelere doğru olmuştur. Büyük uygarlık merkezleri ve yerleşim birimleri, ulaşım, arazi, iklim, su kaynakları ve benzeri açılardan bereketli ve elverişli bölgelerde kurulmuştur. Refah seviyesinin ve yaşam kalitesinin oluşumunda fiziksel çevrenin büyük payı vardır. İnsan, kucağında yaşadığı fiziksel evrenin ürünü gibidir. Yine de insan bilgisi ve ürettiği teknoloji oranında doğayı kendisi için elverişli hale getirebilir. ‘Dağ ne kadar yüce ise de yol üstünden aşar’ diyen atasözü, herşeye karşın ümide ve irade gücüne yer bırakır.

İyi bir fiziksel çevre, insanın sahip olabileceği en önemli avantajlardan biridir. Topraklarının verimsiz, su kaynaklarının kıt ve iklimsel koşullarının sert olduğu bölgelerde, insanların bu zor doğa koşullarıyla mücadele açısından yapabilecekleri her şey doğrudan eğitimle ilgilidir.

Bu zorluk, onların mizaçlarına, huylarına, türkülerine, oyunlarına, zenginlik ve fakirliklerine, giderek eğitim de dahil olmak üzere tüm kültürel yaşamlarına yansır.[14] Atasözlerine baktığımızda, fiziksel çevrenin kişi üzerindeki etkilerine imalar vardır. Sözgelimi, 'İneğin sarısı, toprağın karası', 'Lodos cehennemden, poyraz cennetten gelirmiş', 'Lodosun gözü yaşlı olur', 'Gök ağlamayınca yer gülmez', 'Mart çıkmadan dert çıkmaz', 'Dağ başına kış gelir, insanın başına iş gelir', 'Dağ başına harman yapma, savurursun yel için, sel önüne değirmen yapma öğütürsün sel için', 'Üzüm bağda, bağ dağda' gibi atasözleri fiziksel çevrenin insan yaşamındaki etkilerine kısmen de olsa değinir. Atasözleri, tıpkı toplumsal çevre ile olduğu gibi, fiziksel çevre ile de uyumlu bir yaşam biçimi önerir.

Atasözlerinin işaret ettiği eğitilmiş insan tipi, toplumla diyalog halindedir. Tarih, kültür, gelenek ve inanç gibi manevi öğeler toplumun üzerine inşa edildiği zihniyet yapısını oluştururlar. Günlük yaşamın değişkenliği, süreklilik gösteren zihniyet yapısının belirleyiciliği altında ortaya çıkar. Eğitim de, bu sabit ve değişkenlerden önemli ölçüde etkilenir. İnsan esas olarak çevresinden etkilenen ve çevresini etkileyen bir varlıktır. Atasözlerinde ifade bulan sosyal çevre birlikte yaşanılan insanlardan oluşur. 'Söyle bana arkadaşını, söyleyeyim sana kim olduğunu', 'Adam ahbabından bellidir' gibi atasözleri, kişinin sosyal çevresinden etkileneceği ve birincil ilişkilerde bulunduğu çevrenin rengini taşıyacağı hususu üzerinde dururlar. Bu çevre iyi olursa kişi de iyi, kötü olursa kişi de kötü olacaktır. İnsan, yaşadığı çevrenin izlerini taşır. 'Körle yatan şaşı kalkar' sözü, sosyal çevrenin kişi üzerindeki etkisini farklı biçimde dile getirir. 'Aynan yoksa komşuna bak', 'Ev alma komşu al' diyen atasözleri, sosyal çevrenin seçiminde mümkün olduğunca temkinli olunmasını isterler. 'Üzüm üzüme baka baka kararır', 'Topalla gezen aksamak öğrenir', 'Arap atın yanında bulunan, ya huyundan ya tüyünden', 'Kurunun yanında yaş da yanar', 'İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar' gibi atasözleri de aynı gerçeğe vurgu yaparlar.

Eğitimciler, eğitimde aileye düşen görev ve sorumluluk üzerinde ısrarla dururlar. Çocuğun eğitimi, özellikle öğretim kapsamında her ne kadar okul içinde gerçekleşiyorsa da, eğitim konusunda etkin olan birimlerden biri, kuşkusuz en önemlisi, ailedir. Çocuk büyütmeyi taş kerimeye benzeten atasözü bu konudaki güçlüğe işaret eder. Kişinin ailesini seçme imkanı yoktur, ancak aile çocuğunun kişiliği ve davranışları üzerinde etkili olabilir. Aile, yalnızca beslenme, barınma ve korunma gibi ihtiyaçların karşılandığı bir yer değil, aynı zamanda yaşama ait bilgi, beceri ve davranışların ilk elden kazanıldığı yerdir. Aile içi eğitim, çocuğun yetişmesinde birinci derecede etkilidir. Çocuk ailedeki yetişkin bireyleri model alır ve onların davranışlarını benimser. Kız çocuklar annelerini, erkek çocuklar da babalarını örnek alırlar ve onların yaşama biçimlerini yavaş yavaş içlerine sindirirler. 'Arabanın ön tekerleği nereden geçerse arka tekerleği de oradan geçer', 'Armut dibine düşer', 'Ağaç kökünden kurur' diyen atasözleri ailenin çocuğun eğitimi üzerindeki güçlü etkisine vurgu yaparlar. Soy, toplum içinde önemsenen bir hususdur. Bireylerin yalnızca fiziksel özellikleriyle değil, huyları ve mizaçlarıyla da soylarına çekecekleri düşünülür. 'Ata da soy gerek, ite de', Gül ağacından odun, halayıktan hatun olmaz',

[14] Coğrafya, insan ile birlikte tarihi de şekillendirir. Suyu, toprağı, bitkisi, ağacı, iklimi ve benzeri özellikleri ile coğrafya, içinde yaşayan insanların yaşam koşullarının, kültürlerinin, dünya görüşlerinin, mimari biçimlerinin, giyim kuşam tarzlarının, mutfaklarının, beslenme alışkanlıklarının biçimlenmesinde etkili olur. Bu etkisiyle, siyasi tarihin oluşumunu da etkiler. Sözgelimi, Bu görüşlerin temsilcisi durumunda olan Braudel'e göre, Arap çöllerinde deve, Orta Asya kırlarında da at vardır. Arapların ve Türklerin zaferlerinde bu iki hayvanın önemli rolleri olmuştur. (Bkz. Braudel, 1989: 48) Denizlerde başarılı olanlar, meşe, çam, mavi çam, karaağaç, karaçam, kayın ceviz gibi ağaç türlerinin yer aldığı ormanlara sahip olan ülkelerdir. Donanma inşa faaliyetinde ormanların yaşamsal önemi vardır. (Bkz. Braudel, 1989: 83) Annales okulunun önemli temsilcilerinden Braudel, bu görüşlerini dile getirdiği eserleri ile bir 'geo-tarih' anlayışının öncülüğünü yapmıştır. (Bkz. Deleuze & Guattari, 1995: 89) Bu anlayışta tarihin kahramanları büyük komutanlar, askerler ve devlet adamları değil, çöller, dağlar, ovalar, yaylalar, ırmaklar, ormanlar, denizler ve iklimsel koşullardır. Tarih boyunca, yer yüzündeki insan hareketlerini (transhumans) yönlendiren bu coğrafi koşullar olmuştur.

‘Alma soysuzun kızını, sürer ana izini’, ‘Ananın bahtı kızına’, ‘Anasının çıktığı dala kızı salıncak kurar’, ‘Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al’, ‘Ot kökü üstünde biter’ gibi atasözleri, eğitimin toplumsal boyutunu ifade ederler.[15] Yetişkinlerin, davranışlarına ve yaşama biçimlerine bir ‘model’ olarak daha fazla dikkat etmeleri gerekir. Onlar, belki farkında bile olmadan, kişilikleri ve davranışlarıyla yetişme çağındaki bireyler üzerinde etkili olurlar. ‘Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz’ diyen atasözünü, ‘dedikodu, çocuğun olmadığı yerde yapılır’ diye değil, çocuğun olduğu yerde, ona olumsuz yönde örnek olabilecek davranışlardan kaçınmak gerekir, şeklinde yorumlamak atasözlerindeki eğitimin mantığına daha uygun olacaktır. Aile, yalnız servetini değil, alışkanlıklarını ve davranış biçimlerini de miras bırakır geride kalanlara. Atasözü bu konuda şunu söyler: ‘Aslı ne ise nesli de o’, ‘Otu çek köküne bak.’[16]

İnsan yalnız çevresinden etkilenen bir varlık değil, iyi ya da kötü yönde çevresini etkileyen bir varlıktır da. Kişinin fiziksel çevre üzerindeki etkisi, tümüyle eğitimsel bir bağlamda ortaya çıkar. Bunun nedeni, kişinin çevresine eğitimi oranında ve eğitimi doğrultusunda düzen vereceği hususudur. İyi bir eğitim alırsa, çevresini güzel bir biçimde düzenler, eğitimi eksik olursa, çevresine verdiği düzen de eksik olur. Şu bir gerçek ki, içinde yaşadığı fiziksel çevreyi düzenleyen, ona müdahale eden, değiştirmeye ve kendisine uydurmaya çalışan ve bunu bilinçli olarak yapan tek varlık insandır. Kuşkusuz bu düzenlemede eğitimin rolü büyüktür. ‘Aslan yattığı yerden belli olur’ diyen atasözü, kişiyi çevre düzeni ve temizliği açısından uyarır. ‘Bakarsan bağ bakmazsan dağ olur’ atasözü de, doğaya verilen emeğin boşa gitmeyeceğini belirtir, bu konuda sabırlı ve gayretli olunmasını ister. ‘Yaş kesen baş keser’ atasözünde ise, doğa ile ona zarar vermeden yaşamayı öneren çevreci bir bilinç vardır. Eğitilmiş kişi, çevresini kendisine uyduran, kendine göre düzenleyen, gelişmesi ve güzelleşmesi için çaba harcayan biridir. ‘Bir kötünün yedi mahalleye zararı dokunur’ diyen atasözü, bireyin çevre üzerindeki olumsuz etkisine işaret eden bir örnektir. Atasözlerindeki beklenti, insanın hem fiziksel hem de sosyal çevresine insanca bir düzen vermesidir. Ancak, gerek fiziksel, gerekse sosyal çevre olsun, atasözlerinde, kişinin çevre üzerindeki etkilerinden çok, çevrenin kişi üzerindeki etkilerine vurgu vardır.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: İnsan ‘hareket eden’ bir varlık, bir ‘gizil güçler alanı’ olduğuna göre, çevre onun için bir yazgı mıdır? Kişi, kendini bu belirlenimin dışında tutamaz mı? Bir toplumdaki insanlar hep birbirlerine mi benzerler? Atasözlerinde böyle katı bir belirlenim yoktur. Kişi, çevresinin kendisi için belirlemiş olduğu sınırları aşarak onu bir yazgı olmaktan çıkarabilir. ‘Ala keçi her zaman püsküllü oğlak doğurmaz’, ‘Ak koyunun kara kuzusu da olur’ diyen atasözleri, çevrenin kişi için bir yazgı olmadığı hususuna işaret ederler. ‘Bir ağaçta gül de biter, diken de’, ‘Siyah inekten beyaz süt sağılır’ sözlerinde bu hususa vurgu vardır. ‘Gözsüzden gözlü, dilsizden dilli doğar’ sözünde ise çevresel belirlenimin aşılabileceği ümidi daha fazladır. Bu sözler, kişinin kendi toplumunun davranış ve alışkanlıklarının aksine farklılaşabileceğine işaret ederler. İyi bir çevreden kötü insanlar çıkabileceği gibi, kötü bir çevreden de iyi insanlar çıkabilir. Bu konuda genellemeler yapmak yanıltıcı olabilir. Ancak şu önemli bir gerçektir: sosyal çevrenin kişinin yetişmesinde büyük etkisi vardır. Bunun gibi, birey de çevresini etkileyebilir, onun değişmesine ve gelişmesine katkıda bulunabilir.

---

[15] Bu durumu, atasözlerinin ‘erkek merkeziyetçiliği’ olarak değil de, annenin çocuk eğitimi üzerindeki büyük rolü açısından değerlendirmek daha isabetli olur. Anne, ilk ve en temel öğreticidir. ‘Ne öğrendimse annemden öğrendim’ sözü bu gerçeğe işaret eder. Söz konusu atasözleri de, annenin çocuğun, özellikle de kız çocuğunun yetişmesi üzerindeki biçimlendirici etkisine işaret eder. Kız çocukların anneyi, erkek çocukların da babayı model almaları gerçeği, bu atasözlerini, aynı zamanda, ‘babasına bak oğlunu al’, ‘babasının bahtı oğluna’ olarak çevirmemize de imkan tanır.

[16] ‘Atasözlerimizde sosyal öğrenmenin adı geçmemektedir, fakat sosyal öğrenmenin, yani gözlemle öğrenmenin önemi filozofça belirtilmektedir. Eğitim-öğretim sitemimizde çocuklarımıza verilecek örnekleri daima iyi, hem de en iyi örnekler olmalarına dikkat etmek herkesin borcu olsa gerek. Ayrıca çocuğun içinde yaşadığı sosyal çevrenin örneklerinin de iye olması gerekir.’ (Özcan, 1987: 174)

Her toplum, kendi insanını yetiştirmek ister, bu amaca uygun bir eğitim verir. Bu yolla kendi değerlerini gelecek kuşaklara aktarır. Bu husus o toplumun ayakta kalmasını sağlayan kültürel yapıyı ve ortak duyarlığı oluşturur. 'Ne ekersen onu biçersin', 'Arpa eken buğday biçmez' gibi atasözlerini eğitime uyarladığımızda karşılaştığımız sonuç şudur: çocuğumuzun nasıl bir kişi olmasını istiyorsak, onu bu amaca uygun bir biçimde yetiştirmemiz gerekir. Kötü eğitilmiş bir kişiden iyi davranışlar bekleyemeyiz. Toplumu uzlaşı içinde yaşatan değerlerin verilmediği bir kişiden, bu değerlere uygun davranışlar beklemek, boşuna bir bekleyiş olacaktır. Kişi nasıl eğitilirse öyle olacaktır. Arpa eken buğday, buğday eken de arpa biçmeyecektir. Ama, ille de, 'Rüzgar eken fırtına biçecektir.'

8. EĞİTİMİN İŞLEVLERİ

Atasözleri ve eğitim bağlamında üzerinde durabileceğimiz konulardan biri de, atasözlerinde geçen eğitilmiş insanla ilgili nitelemelerdir. Bu özellikler, eğitilmiş insanın özelliklerini gösterdiği kadar, toplumun eğitilmiş insandan beklentilerini de dile getirir. Bu özellikleri 'atasözlerindeki eğitimin işlevleri' olarak da ifade edebiliriz.

Eğitilmiş kişilerin özelliklerinden biri, 'uslu' olmalarıdır. 'Us' akıl anlamındadır. Ancak, atasözünde geçen uslu olmak, düşünmek ve aklını kullanmaktan çok, davranışlarda ölçülü olmayı, başkalarını rahatsız edecek davranışlarda bulunmamayı, nerede ne yapacağını ve haddini bilmeyi ifade eder. Her şeyden önce bir terbiye ifadesidir o. 'Uslu' sözcüğü, bu yönüyle özellikle çocuklar ve yetişme dönemindeki bireyler için 'yaramazlık yapmanın' karşıtı olarak kullanılır. Yetişkinlerde uslu olmak, edebini takınmaya dönüşür. Edep, atasözlerinde ortaya çıkan eğitim anlayışının ulaşmaya çalıştığı en temel amaç durumundadır.

Atasözlerinde üzerinde durulan hususlardan biri de, bir arada yaşamanın yöntemidir; toplum içinde toplum, doğa içinde doğa ile uyum içinde yaşamak, atasözlerinden çıkarsanabilecek bir sonuçtur. Atasözleri toplumsallaştıran ifadelerdir. Onların bütün amacı birey ve toplum arasındaki dengeyi sağlamak ve bireyi toplumun güvenli bir öğesi haline getirmektir. Eğitilmiş insan, toplumsallaşmış insandır. Bu onun yaşamını yalnızca kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda güvencesini de sağlar. 'Sürüden ayrılanı kurt yer' atasözü, toplum içinde yaşamanın güvenlikte olma yönüne dikkat çeker.

Toplumun eğitimli kişilerde görmek istediği özelliklerden biri de, toplum içindeki yerlerine ve itibarlarına uygun davranışlar sergilemeleridir. Toplum, hiyerarşik bir yapı gösterir. Atasözleri, ayakların baş, başların da ayak olmasını istemez. Toplum içinde herkesin asaletine, bilgisine ve maddi durumuna göre bir yeri vardır. Eğitilmiş kişi kendisinden beklenilen davranışları gösteren, toplumun, kültürün ve geleneğin beklentilerine cevap veren kişidir. Toplumda öne çıkan, 'baş' olan kişiler, her halükarda ya bilgili, ya zengin, ya soylu veya bunların hepsine birden sahip olan kimselerdir. İnsanın kendi yerini ve haddini bilmesi, atasözlerinde ısrarla üzerinde durulan hususlardan biridir. Onların varsaydığı dünyada herkesin bir yeri vardır ve herkes kendi yerinde olmalıdır. Aksi halde toplumsal düzen bozulur ve insanlar huzursuz olurlar. Atasözleri bu özellikleriyle süregelenin süregitmesine de hizmet ederler.

Atasözlerinde resmi çizilen eğitilmiş insanın özelliklerinden biri de, kendisine, ailesine, çevresine ve içinde yaşadığı topluma faydalı olmasıdır. Bu fayda ihtiyaçlara ve imkanlara göre değişir. Susuzluk çekilen bir yerde çeşme, yolu kötü olan yerlerde yol yapmak, okunduklarında insanların kendilerini geliştirebilecekleri kitaplar yazmak, öğrenciler yetiştirmek, han, hamam gibi topluma açık hizmet birimleri inşa etmek, bu güzel işler içinde yer alır. Tarih içinde toplumun her seviyesinden pek çok kişi bu tür 'hayır işleri'ne koşmuşlardır. 'At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır' diyen atasözü, insanlara hayırla yad edilmelerini sağlayacak güzel işler yapmalarını önerir. İyi insanları, gönüllerde yaşatacak olan en güzel eylem, insanların, hayvanların ve tüm varlıkların yayarına olacak işler yapmalarıdır.

Eğitimli kişinin bir başka özelliği de, anlayışlı ve basireti açık olmasıdır. O, bir takım şeyleri bilir bilmesine, ancak sezme ve derinden kavrama gücüne de sahiptir. 'Basireti açık ol-

mak' bu iç görüyü ifade eder. Sahip olduğu yaşam deneyimleri, onu 'halden anlayan' biri haline getirmiştir. 'Arif olan anlar' sözü, bilmeyi de aşan bir bilgeliğe işaret eder.[17] Bu 'anlayan' tipler, sağduyuları, arınmış kişilikleri, deneyimleri ve bilgileriyle, atasözlerindeki 'Ata'ya karşılık gelirler. 'Arife tarif ne lazım' sözü onlardaki içgörüyü ve sezgi gücünü ifade eder. Onları dinlemek, yalnızca kulak ile dinlemek olmayıp, aynı zamanda söylediklerini yapmaktır da. 'Dinleyen söyleyenden arif gerek' sözü, dinleyendeki erdeme ve 'can kulağı'na işaret eder. 'Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan' zordur. Dinlemek de söylemek kadar eğitim gerektiren bir iştir. Bu nedenle atasözü, sözün herkese değil, anlayana söylenmesini önerir ve 'Sözü söyle alana, kulağında kalana' der. Her söz her yerde ve herkese söylenmez. Söylenen kişinin de söylenilen söze layık olması gerekir. 'Adam olana bir söz yeter', 'Gafile kelam, nafile kelam'dır. Öte yandan, sözün ve nasihatin özümsenmesi ve içselleştirilmesi de gerekir. 'Taşıma suyla değirmenin dönmeyeceği' gibi sorma akılla da, her zaman akıllıca işler yapılmaz: 'Sorma akıl sekiz adım gider.' Bu durumda, insanın kendisini, kendinde olanı harekete geçirmesi, işlemesi ve kendini geliştirmesi gerekir. Eğitimli kişi, bunu başaran kişidir.

'Boş fıçı çok langırdar', 'Boş başak dik durur', 'Ağaç meyvesi olunca başını aşağı salar', 'Başak büyüdükçe boynunu eğer' gibi atasözleri, bilerek söylemenin ve bunu alçak gönüllülükle yapmanın önemine işaret ederler. İnsanın bilmediği çok şey vardır. Eğitimli kişi, bilmediğini bilir. Atalar sözü, 'İnsan bilmediğini ayağının altına alsa başı göğe erer' der. 'Çok konuşan çok yanılır', 'Büyük lokma ye büyük söz söyleme' diyen atasözleri de, kişinin bilmesi halinde bile az konuşmasını tavsiye ederler.

İnsanlar arası ilişkilerde dilin önemli bir yeri vardır. Dil, iletişimin, anlamanın, anlatmanın ve anlaşmanın biricik aracıdır. Atasözlerinde söylemenin ve dinlemenin adabı üzerinde ısrarla durulur. Eğitimli kişi az söyleyen, öz söylen, buna karşın çok dinleyen kişidir. 'Bir söyle, iki işit', 'Düşünüp taşınıp söyle' gibi atasözleri, konuşmanın sorumluluğunu dile getirirler, ama her şeyden önce dinlemeyi salık verirler. Dinlemenin erdemi, konuşmanın erdeminden daha fazladır. Dinleme insanı geliştirir. Dinlerken kendi dışımıza açılırız, başka dünyalara köprü kurarız. Dinleme anlamanın koşuludur. Anlamanın gerçekleşmemesi diyalog, uzlaşı ve çözüm yollarını kapatır. Atasözleri bu nedenle, konuşmaktan çok dinlemenin önemi üzerinde dururlar, konuşmak karşısında dinlemeye öncelik tanırlar. Dinleyen kişi dinlediği kişinin halini anlar ve söylediği sözü de, onun anlayabileceği bir lisanla, 'lisan-ı hal' ile söyler. İçten konuşur, abartıya kaçmaz. 'Lisan, gönlün tercümanı'dır ve güzel söz 'kelam ile kemali birleştiren' sözdür.

Dilde dünyayı düzene sokan, bireyle toplum, bireyle birey arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir zemine oturtan özellikler vardır. 'Deryadil (geniş gönüllü, hoşgörülü) ol ki rahat bulasın' der atasözü, 'tatlı dilin yılanı kovuğundan çıkaracağı'nı söyler, dilin insanlar arasındaki ilişkilerdeki güçlü etkisine işaret eder böylece. 'Söz ola kese savaşı, söz ola götüre başı'[18], 'Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir', 'Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa' gibi atasözleri, sözün dostluğa ve düşmanlığa, uzlaşmaya ve zıtlaşmaya giden yoldaki etkisini gösterirler. Söz, insanı kendi iç aleminden çıkararak gözler önüne serer, içte olanı açar. 'Söz kişinin aynasıdır.' 'Kem söz sahibine aittir.' Sözün yol yordam gösterici, nazik ve edepli olması önemlidir. 'Kişi, ne çekerse dili belasından çeker', 'Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim' gibi atasözleri de, sözün kişi yaşamındaki etkisini dile getirirler. Söylerken 'bin ölçüp bir biçmeli'dir insan. Söz etkili bir araçtır. 'Söz vardır ara bozar, söz vardır ara düzer.' 'Bir söz bin büyüye bedeldir.' Söylenen sözün geri alınması mümkün olmadığından, onun tasarruf biçiminde titizlik gösterilmesi gerekir. Söz bir kez ağızdan çıktı mı, artık onu söylenmemiş yapmak müm-

[17] 'Arif, tanıyan, anlayan, sezen demektir. Alim olmak, okuyup bellemekle mümkündür; fakat irfan, Tanrı vergisidir. Bu yüzden tasavvufta, irfan ilimden üstündür. (Gölpınarlı, 1977: 25)

[18] Bazı atasözleri fıkralardan, şiirlerden, özdeyişlerden türemiştir, bazı atasözleri de şiirlerde, fıkralarda yer almıştır. 'Söz ola kese savaşı, söz ola götüre başı' atasözü de, Yunus Emre'nin 'Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı / Söz ola ağulu aşı bal ile yağ ide bir söz' beyitini hatırlatmaktadır. (Bkz. Yunus Emre: 79)

kün değildir. ‘İstediğini söyleyen kişi, istemediğini işitir.’ Bu söz, önemli bir kurala da işaret eder: başkalarına kendine davranılmasını istediğin gibi davran. Söz ‘yaralayıcı’ bir şeydir. ‘Dil yarası’ kolay kapanacak yaralardan değildir. ‘Bıçak yarası kapanır da dil yarası kapanmaz.’

‘Lafın torbaya girmeyeceği’ gerçeği bizi söyleme konusunda temkinli olmaya çağırır. Söz her haliyle değerli bir şeydir ve bu özelliğiyle lakırtı’dan, laf’dan, gevezelik’den, boşboğazlık’tan, dedikodu’dan ayrılır. ‘Leyleğin ömrü laklakla geçer’ diyen atasözü, insanları az ve öz söze doğru çekmeye çalışır. Boşboğazlık, dedikodu, iftira, gevezelik gibi dilde ortaya çıkan kötülükler, iyi ve güzel huyları körelterek onların gelişmelerine izin vermezler. Sükut, zor bir şeydir ve bu nedenle değerlidir. Sükut, sözün değer taşımaması durumunda insana değer kazandıran bir iletişim biçimine dönüşür. Sözün gümüş, sükutun altın olarak gösterilmesi, konuşmanın ve dinlemenin adabını da ortaya koyar.

‘Söz vermek’, ‘doğru söylemek’ ve ‘söz tutmak’ konularında da atasözleri vardır. Verilen söz önemlidir. ‘Sözünün eri’ olmak yüksek bir erdemdir. ‘Hayvan yularından insan sözünden tutulur.’ Doğru söylemek, doğruyu söylemek, söylemenin erdemleri arasındadır. Bu erdeme sahip olan kişiler kendilerini rahatsız edecek durumlarla karşılaşırlar. Çünkü, ‘Doğru söyleyenin bir ayağı özengide gider’, ‘Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.’ Kişi, herşeye karşın, ‘doğru söyleme, doğruyu söyleme’ cesaretini ve erdemini elden bırakmamalıdır. ‘Doğru söz, acıdır.’ Dost doğruyu söyleyen kişidir. Dostluk gerçeğin örtülmesini değil açığa çıkarılmasını gerektirir. ‘Dost acı söyler.’ ‘Dost dosttan sır saklamaz.’ ‘Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.’ Öte yandan, büyüklerin, tecrübeli ve bilgili kişilerin sözleri dinlenmelidir. Onların sözlerinde tecrübe ve hikmet gizlidir. ‘Söz dinlemek’ yalnızca kulak vermeyi değil, ‘söylenildiği gibi yapmayı, talimatlara uygun hareket etmeyi’ de ifade eder. Atasözleri, uyma ve uygulama anlamında kendi değerlerini belirten ifadelere de sahiptirler: ‘Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır’, ‘Ulular köprü olsa basıp geçme’, ‘Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar.’ Atasözleri ‘Kur’an’a girmezler ama yanınca yürürler.’ 18. Yüzyılın ünlü ressam ve şairlerinden Levnî, içinde atasözlerine yer verdiği bir şiirinde, ‘Tut atalar sözün kalbi selim ol’ der. Ona göre, atasözleri, gönülden gönüle akan ırmaklar gibidir. Onlarda zorlama yoktur, yalnız nasihat vardır. Atasözleri ‘Pirlerin sözü’dür. Bu nedenle; ‘Levnî nasihatı pirlerin böyle/ Drub-u emsalden naz ile söyle’ der. (Makal, 1992: 223-224)

Eğitilmiş kişinin özelliklerinden biri de ‘hüner’ sahibi olmasıdır. Hüner, kuramın ve uygulamanın ortak paydası olan işteki yeterliği ifade eder. Hünerli kimse yalnızca bilen değil, hem bilen, hem de bildiğini uygulayan kişidir. ‘Varsa hünerin her yerde vardır yerin’, ‘Hüner sahibini aziz eder’ gibi atasözleri her şeyden önce insanları bir işte uzmanlaşmaya ve hayatlarını kazanabilecekleri bir meslek sahibi olmaya davet ederler. Aylaklık hoş görülmeyen bir durumdur. İş, eş, aş idealize edilen insanın sahip olduğu özelliklerdendir. ‘İşini, eşini, aşını bil’ der atasözü. Hüner sahibi olan kişi, hem insanlara faydalı olur, hem de yaptığı işle ailesini geçindirir. ‘Sanat altın bileziktir’ ve ‘Ustanın çekici bin altın’dır gibi atasözleri emeği, ustalığı ve hüneri yüceltirler.

Kültürümüzde ustaya ve öğretmene saygıda kusur etmemek, manevi bir görevdir. Buna karşın, eğitimli kişiden beklenen, ‘boynuzun kulağı geçmesi’, bilgi ve beceri yönünden öğretmeninden ve ustasından daha ileride olmasıdır. ‘Kabiliyetli çırak ustayı geçer’ atasözü bunu ifade eder. Bu anlayış, ustanın ve öğretmenin merkezileştirildiği geleneksel eğitim hayatımız açısından oldukça ileri yaklaşımdır. Öğrencinin ulaştığı seviye hocasının başarısını da gösterir. Eğitimli kişi, yaratıcılığıyla kendisine gösterilenleri ve öğretilenleri aşar. ‘Boynuz kulaktan sonra çıkar, ama kulağı geçer’ atasözü bu gelişimci anlayışı ifade eder.

9. ÖĞRENME BİÇİMLERİ

Atasözlerinde, öğrenmenin nasıl gerçekleştiği hususunda doğrudan ve dolaylı ifadeler yer alır. Bu ifadelere dayanarak öğrenme biçimleri konusunda bazı açıklamalar yapabiliriz: ‘Baş

nereye giderse ayak da oraya gider' diyen atasözü, model durumunda olan kişilerin yetişme çağındaki gençlerin eğitimi açısından etkilerini vurgular. Bir sanatın öğrenimi ve icrası nasıl ki usta çırak ilişkisine dayanırsa, eğitimde de hoca öğrenci ilişkisi esastır. 'Sanatı ustadan görmeyen öğrenemez' diyen atasözü, öğrenmek için usta çırak ilişkisinin gerekliliğini açıklar. Ancak 'bakmakla usta olunmayacağını' söyleyen atasözleri de vardır. 'Bakmakla usta olunsa köpek kasap olurdu' diyen atasözü, 'kendini vererek bakmayı' ister. Çırak, gözü ve kulağı, aklı ve kalbiyle kendini tümüyle işine vermesi gereken biridir. Başarısı bu yoğunlaşmaya bağlıdır. 'Eli işte gözü oynaşta' olan bir çırak işinde yeterince başarılı olamayacaktır. Bunun gibi öğrenci de, hocasının yanında, onun öğrettiklerini öğrenerek, talimatlarına uyarak bir eğitim yaşantısı içine girer. Usta çırak için, hoca da öğrenci için bir model durumundadır. Bu öğrenme biçimi, özellikle bir takım pratik davranış ve becerilerin kazanılmasında önemlidir. Model alarak öğrenmenin temelini, model alınan kişinin davranışlarının öykünülmesi oluşturduğundan, bu öğrenme biçimi küçük yaşlardan itibaren başlar. Bu, basit bir öğrenme biçimidir ve geleneksel eğitim sistemimizde önemli bir yeri vardır. Çocuk, hayata ilişkin bilgi ve becerileri, aile büyüklerini öykünerek kazanmaya başlar. Daha önce de değinildiği üzere, aile büyüklerinin yetişme çağındaki bireyler için model oluşturma gibi sorumluluk gerektiren bir görevleri vardır. 'Kılavuzu karga olanın' diye başlayan atasözü, toplumdaki, öğretici, lider ve model durumunda olan kişilerin, tüm davranışlarıyla eğitsel bir yükümlülük içinde olduklarını gösterir. 'Edebi edepsizden öğren' sözü de, olumsuz modellerin doğru ve iyi olanı öğrenme konusundaki işlevine işaret eder. Kötü örneklere bakarak iyiyi bulmak da bir öğrenme biçimidir. Düzenin, hakkın ve adaletin egemen olduğu bir toplum düşleniyorsa, lider durumunda olan kişilerin bu amaca yönelik bir yaşam sürmeleri gerekir. 'Balık baştan kokar' atasözü, yöneticileri ve önderleri kötü olan bir toplumdaki çürümeye ve yozlaşmaya işaret eder. Atasözleri genel olarak halkı eğitilmeye muhtaç kişilerden oluşmuş bir bütün olarak görürler. Onların görüşleri, bilgileri, yaşantıları, her zaman yönlendirilmeye muhtaçtır. Kendi başlarına bırakıldıklarında, yanlış yola sapacakları varsayılır. Bu nedenle, toplumun önünde olan, otoriteyi ve yönetimi ellerinde bulunduran kişilerin davranışları ve yaşayışlarıyla halka örnek olmaları gerektiği hususu üzerinde durulur.

Model alarak öğrenme, model alınan kişilerin davranışlarının öykünülmesi biçiminde ortaya çıktığından, yemek pişirmek, top oynamak, bozulan bir makineyi tamir etmek gibi 'beceriler'in öğrenilmesinde etkili olabilir; ancak, bilimsel, sanatsal ve felsefi konuların öğrenilmesinde, anlaşılmasında ve kavranılmasında etkili bir yol değildir. Davranışlarının, bilgilerinin, inançlarının pek çoğunu öykünerek elde eden toplumların eğitim açısından ileri bir düzeyde olduklarını söylemek mümkün değildir. Kuşkusuz, insanın öykünerek öğreneceği şeyler de vardır, ancak bunlar derin ve karmaşık zihinsel süreçleri gerektiren öğrenmeler, kavramalar ve anlamalar değil, daha çok bedensel yeti ve yeterliğimize dayanan 'beceriler'dir.

Duyu organları öğretim olayına ne kadar çok katılırsa, öğrenme de o denli yüksek, kalıcı ve etkili olur.[19] Deneme ve yanılma yoluyla öğrenmede ise kişinin bütün duyu organları ve bütün dikkati öğrenme üzerinde yoğunlaşır. Atasözlerinde, deneme yanılma yoluyla öğrenme konusu üzerinde de durulur. Bunlardan en önemlisi, 'Bir musibet bin nasihatten iyidir' sözüdür. Kişinin deneyimleri, gözlemleri, yaşantıları, yanlışları ve doğruları, onun eğitimini oluşturur. Bu söz, bireysel olarak deneyimlenen konulara ilişkin öğrenmenin daha yetkin bir biçimde gerçekleşeceğini ifade eder. 'Başa gelmeyince bilinmez', 'Çocuk düşe kalka büyür' gibi atasözleri

[19] Her duyu organının öğrenme olayı içinde bir payları vardır. Bunlardan % 83'lük oranla, en etkin olan duyu görme duyusudur. Onu %13'lük payı ile işitme duyusu izler. Amerikalı Edgar Dale tarafından geliştirilen 'Yaşantı Konisi'nin dayandığı bilimsel ilkeler şunlardır: Öğrenme işlemine katılan duyu organlarının sayısı arttıkça öğrenme o kadar iyi ve unutma o kadar geç olur. En iyi öğrenme, bireyin kendi kendine yaparak öğrenmesidir. Öğrenilenlerin çoğu gözlerin yardımıyla öğrenilir. Bu nedenle, en iyi öğretim somuttan soyuta ve basitten karmaşığa doğru giden öğretimdir. (Bkz. Büyükkaragöz & Çivi, 1995: 59-61)

de yaşantının öğrenmedeki rolüne işaret ederler. Denemekten ve yanılmaktan korkmamak gerekir. 'İnsan yanıla yanıla, pehlivan yenile yenile' ifadesi deneme yanılmanın başarıdaki rolünü vurgular. Burada önemli olan husus, deneme ve yanılma durumundaki yanılgı ve başarısızlıkların otorite tarafından anlayışla karşılanıp karşılanmayacağıdır. Hata, yaşam içinde normal bir olgu haline gelmeden, deneme yanılma yoluyla öğrenme biçimi gerçek anlamına kavuşmayacaktır. Bu yöntem hatayı öğrenme yolunda bir aşama haline getirir ve onu normal dışı olmaktan çıkarır. 'Kul hatasız olmaz' sözü bu anlayışın garantisi gibi görünmektedir. Ancak, kişi bu yanılgılardan pay almasını da bilmelidir. Aldığı ders kulağına küpe olmalı ve aynı hataya iki kez düşmemelidir. 'Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez' diyen atasözü, hatalarını yineleyen insanları eleştirir. Eğer hatalardan ders alınmıyorsa, deneme ve yanılma yoluyla öğrenme, bütün gerekçesini yitirmiş olur. Hatayı anormal hale getiren şey, ders alınmaksızın sürekli yinelenmesi ve giderek yaşantı haline gelmesidir. Deneme yanılmanın mantığı, hatayı ve yanlışı meşrulaştırmak değil, onları öğrenmede ve doğruyu bulmada bir araç halene getirmektir. Yanılmak, öğrenmede önemli bir aşamadır. Deneme ve yanılma yoluyla öğrenmeye örnek teşkil edebilecek, 'Amasyanın bardağı, biri olmazsa biri' gibi deyimler de vardır. Bunlar öğrenmede ve çözüm bulmada alternatifler sunmanın ve esnek olmanın önemi üzerinde dururlar. 'Zaman sana uymazsa sen zamana uy' diyen atasözü de, yeniliklere açık olmanın, farklı olanı denemekten kaçınmamanın gerekliliğine vurgu yapar.

Kesin cevapların, değişmez kural ve uygulamaların hüküm sürdüğü toplumlarda alternatif yorumlara ve yaklaşımlara yer yoktur. Bu tür ortamlarda, 'deneme yanılma' sözcük olarak bile sakıncalı bir duyguyu dile getirir. Hoşgörü ve esneklik bu yöntemin zeminini oluşturur. Bu duyarlıkların gelişmemesi, öğrenme durumundaki yanılgı payını daraltır. Yanılgı istemeyen, hatayı hoşgörmeyen toplumlarda deneme yanılma yöntemi gelişmez. Özgür bir ortamın, hoşgörünün, alternatif programların olduğu bir sistem içinde yaratıcı yetenekler ortaya çıkma ve gelişme imkanı bulurlar. Öğretmen ve program merkezli, tek doğrulu, tek çözümlü, alternatifsiz uygulamalar, yorumsama, alternatif sunma ve çözüm getirme gücünü işlevsiz hale getirerek yaratıcılığı engellerler.

Öğrenme biçimlerinden biri de, kavrayarak/ bilişsel yolla öğrenmedir. Kavrama; araştırma, soruşturma, deneme-yanılma gibi yaşantılar üzerinde gerçekleşir. 'Çok arayandan çok soran yeğdir', 'Sora sora Bağdat bulunur' der atasözü, 'soranın yanılmayacağı' üzerinde durur. Atasözlerinde adabına ve usûlüne uygun bir sorma ve sorgulama tarzı teşvik edilir. Sormak temel olarak bilmeye ve öğrenmeye yönelik bir durumdur. Sorunun yüceltilmesi ve öne çıkarılması, bilmeye karşı talebi ifade eder. Her soru, bir ilginin ve merakın ürünü olarak ortaya çıkar ve kapıları aralar. Sormanın sorgulama ve eleştirme gibi anlamları da vardır. Soru eleştiriye ve sorgulamaya dönüştüğünde, 'hatır saymayan' bir eylem haline gelir. Geleneksel bakış açısı buna uygun değildir. Geleneksel yaklaşım esas olarak, sorgulamak ve eleştirmek amacıyla değil, öğrenmek amacıyla sormaya izin verir. Soru sorulan bir otoritedir ve toplum içinde saygınlığı vardır. Sorunun bu saygınlığa zarar vermemesi ve otoriteyi sarsmaması gerekir. Atasözlerindeki 'sorma' eylemini, eleştiri, sorgulama, tartışma anlamında değil, öğrenme amaçlı bir eylem olarak almak atasözlerinin ruhuna daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Sorgulama ve eleştirme anlamında bir sorma eyleminin eğitim, kültür ve düşünce tarihimizde pek yaygın olmadığı söylenebilir.

Atasözlerindeki eğitimde ortaya çıkan öğrenme biçimlerine, eleştirel bir açıdan bakacak olursak şunları söyleyebiliriz: Model alarak öğrenmenin, deneme yanılma ve kavrama yoluyla öğrenmenin önüne geçmesi, gelişimeyi, ilerlemeyi ve yeniyi değil, geçmişe ait davranışların öykünülerek yeniden üretilmesini gerekli kılar. Sözgelimi, yeni bir kitap yazmaya gerek yoktur, mevcut kitaplar söylenebilecek herşeyi, en iyi bir biçimde söylemişlerdir. Öyleyse onların okunmaları, açıklanmaları (şerh edilmeleri) ve ezberlenmeleri yeterlidir. Yeninin denenmemesi, farklı olanın düşünülmemesi, alternatiflerden kaçınılması da öykünerek ve eski davranışları ye-

niden üreterek yaşama biçimini güçlendirir, böylece eğitimdeki rivayetçi ve ezberci yaklaşım gerekçesine kavuşur. Yeni ve alternatif bir yaklaşım yoksa, yapılacak tek şey, geçmişe ilişkin başarı ve yöntemlerin yinelenmesidir. Model alarak öğrenme bu eğitim biçiminin en ideal öğrenme yöntemidir.

Eğitimde cezanın yüceltilmesi ise, 'koşullandırarak öğretme' temeline dayanır. Bu yolla öğrenme de, önemli ölçüde ezbere ve bir takım bedensel hareketlerin otomatik olarak yinelenmesine dayanır. Böylece farklı olan öğrenciden uzak tutulmuş olur. Cezaya koşullanan öğrenci bir takım bedensel devinimler göstermeye ve bir takım malumatları ifade etmeye başlar. Bu husus, öğrencinin o davranışları, erdemleri ve malumatları kazandığı, kavradığı ve içselleştirdiği anlamına gelmez. Onlar 'emanet' davranışlardır ve ilk fırsatta sindirilmişliğe karşı gizil bir başkaldırı olarak terk edilmeleri kaçınılmazdır.

Öğretmen merkezli eğitim anlayışı, anlatımcı modeli de beraberinde getirir, sonuçta analize, senteze, düşünmeye, araştırmaya, sormaya, sorgulamaya dayanmayan ezberci ve öykünücü uygulama ortaya çıkar. Bilişsel öğrenme, düşünme, karşılaştırma, çözümleme, birleştirme, eleştirme, yorumlama gibi öğelere dayandığından, 'farklı olan'a açık olmayan geleneksel eğitim sistemimiz bu önemli öğretim yöntemine itibar etmemiştir. 'Boynuz kulağı geçer' der atasözü, ancak, korkutulmuş ve ezbere alıştırılmış, alternatifi, farklı çözüm ve bakışı olmayan öykünücü bir benliğin, kulağı geçmesi, 'olağanüstü' bir durum olacaktır.

10. DİSİPLİNCİ VE ÖĞRETMEN MERKEZLİ EĞİTİM

Geleneksel eğitim sistemi öğretmen merkezlidir. Dayandığı en önemli ilke disiplindir. Eğitim sözcüğünün türediği 'eğmek' fiilinin 'yenilgiye uğratmak, ezmek, kırmak', terbiye'nin 'gem vurmak' ve 'ceza vermek' gibi anlamları dikkate alındığında bu değerlendirme daha da güçlenir.[20] Eğitimin en temel işlevlerinden biri, disiplini öğrencinin tüm hayatına sindirmektir. Bunun sağlanabilmesi için de nahoş hareketler çeşitli biçimlerde cezalandırılır. Bu cezalandırmanın en yaygın biçimi, fiziksel cezadır. Öğrenci yaptığı suça karşılık ve bu suçun yinelenmemesine yönelik, vücudunun el, yüz, ayak gibi çeşitli bölgelerine vurularak cezalandırılır. Bugün de, yapılacak bir araştırmayla, eğitim uygulamalarında, cezalandırma ve cezalandırma biçimlerinin, ödüllendirme ve ödüllendirme biçimlerinden daha fazla ve daha yaygın olduğu görülebilir. Ödül, istendik davranışın pekişmesini ve sürekli hale gelmesini, ceza ise istenmedik davranışların derhal terk edilmesini ve bir daha yinelenmemesini ister. Bu yolla davranışlar denetlenir ve disiplin hayata katılır. Yukarıda da değinildiği üzere, ceza, koşullayarak öğretme araçlarından en etkilisidir. Fiziksel darp, yalnızca bir 'acıtma/ incitme' olayı olmayıp kişilik üzerinde 'iz bırakan' bir eylemdir de.

Ebeveynlerin, çocuklarını hocaya talebe veya ustaya çırak olarak verirken söyledikleri, 'Eti senin kemiği benim' sözü, hocanın talebe, ustanın çırak üzerindeki tasarrufunu meşrulaştırır. Bu tasarruf beraberinde, katı disiplinci anlayışı getirir. Bu durumda öğrencinin hocasından bağımsız düşünmesi ve hareket etmesi zorlaşır. 'Dayak cennetten çıkmıştır' 'Hocanın vurduğu yerde gül biter' gibi atasözleri de disiplinin eğitimdeki yerine işaret ederler.

Öğretmen merkezli eğitim anlayışının öne çıkması durumu, doğal olarak öğrencinin bireysel özelliklerinin geri planda kalmasına neden olur. Böyle bir durumda, öğrenci eğitimin öznesi değil, daha çok nesnesi durumundadır. Gerçi atasözlerine baktığımızda, bireysel farklılıkların, kişisel özelliklerin önemine vurgu yapan ifadelere rastlayabiliriz. Sözgelimi, 'Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz', 'Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır', 'Anlayana sivri sinek saz, anlamayana davul zurna az' diyen atasözleri, öğrenme açısından bireysel farklılıkları öne çıkarırlar. Her insanın doğal yatkınlık olarak iyi ve zayıf olduğu konular vardır. Öğrenciyi mer-

[20] Bkz. Şemseddin Sâmi, *Kamûs-ı Türkî*, s. 394, İ. Zeki Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, s. 76, Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999, s. 404

keze almak, ona kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir eğitim vermek çağımızın bir anlayışıdır. Hangi dönemde ve zihniyet yapısı içinde olursa olsun, zora ve şiddete başvurmadan, bireyin doğasını ve kişisel dünyasını tahrip etmeden, içindeki yeteneği ve insan olmanın olasılıklarını işleyerek ortaya çıkan bir eğitim, eğitimin doğasına en uygun bir yaklaşım olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmadan, bazı sonuçlar çıkarmak gerekirse şunlar söylenebilir: Atasözlerindeki eğitim anlayışı, kusursuz bir eğitim anlayışı olsaydı, eğitim alanında oldukça ileri bir düzeyde olmamız gerekirdi. Bu anlayışta, bugün de yaşamakta olduğumuz eğitim sorunlarının kökenini bulmamız mümkündür. Eğitime önem verilmesi, ileri bir eğitim uygulamasının koşulu olabilir, ancak kaliteli bir eğitimin kendisi olamaz. Eğitimin kalitesi, ona verilen değerden ve önemden çok, uygulanma biçiminde kendisini gösterir. Hangi toplum olursa olsun, geleneği, kültürü, kural ve davranış biçimlerini genç kuşaklara aktarmak ve toplumsal düzeni sağlamak adına eğitime önem vermekten geri kalmaz. Kurama ve söyleme bakarak uygulama hakkında bir yargıya varmak yanıltıcı olabilir. İyi bir kuram her zaman iyi sonuçlar vermeyebilir. Özellikle, 'kol kırılır yen içinde kalır' anlayışının geçerli olduğu doğu kültürünün egemen olduğu toplumlarda, kuram ile uygulama, gerçek ve görünüm arasında önemli farklılıklar vardır.[21] Eğitim sorunlarının tartışıldığı ortamlarda çekilen ideal söylevler, resmi günlerde sarfedilen parlak ifadeler, realiteyi göz ardı etmek, hatta, sorunların çözümünü güçleştirmek ve geciktirmek gibi tehlikeli sonuçlar da doğurabilir. İş yerine laf üretilmesi, sorumluluk duygusunu köreltir. 'Lafla peynir gemisinin yürümeyeceğini' söyleyen atalar sözü, sözün ve işin, kuramın ve uygulamanın bir arada gitmesi gerektiğine dikkat çeker. Atasözlerinin öngördüğü eğitim, önemli ölçüde bugün de yaşamakta olduğumuz sorunları üreten bir yapıdadır.[22]

Ancak, atasözlerindeki eğitimin olumlu özelliklerini de görmemiz gerekir. Bu anlayış içinde bilgi ve öğrenme, çıkar sağlamak ve erk oluşturmak amacından çok 'erdem kazanma' amacına yöneliktir. Bu da 'bilgi, erdemdir' anlayışıyla uyuşur. Bu eğitim biçiminden, kişiyi kendi çıkarları uğruna bencilleştiren bir uygulama çıkmaz, o kendisi kadar, toplumun yararını da düşünür. Atasözlerindeki eğitim, toplum içinde toplum, doğa içinde doğa ile uyum içinde yaşamayı öngörür; yaşayarak öğrenmeyi, yaşam içinde öğrenmeyi ve yaşam boyu öğrenmeyi ifade eder; etkileyerek eğitmeyi, etkileşerek ve etkilenerek eğitilmeyi de ifade eder. Eğitim, kişiliği olgunlaştıran ve 'iyi insan'ı yetiştirmeyi amaç edinen bir etkinlik olarak ortaya çıkar.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (2000a). **Her Yönüyle Dil.** Ankara: TDK.

[21] Doğu toplumlarında sıkça rastlanan bu ikicil yaşam biçimi ve bunun geleneksel bağlamı için bkz. Mengüşoğlu, 1983: 194-202.

[17] Eğitim sistemimizin öteden beri kendi kendini üreten sorunları vardır. Sözgelimi, ezbercilik, Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de sürüp gitmiştir. Bugün de en çok yakınılan sorunlardan biri olma özelliğini korumaktadır. 'Cumhuriyet döneminde de ezbercilik ve kitabilik hakimdir. Öğretmenler, kendi yetişmelerindeki aksaklıklar yüzünden geleneksel yöntemlerin dışına çıkmamakta, yeni bir eğitim anlayışı okullara girememektedir.' (Akyüz, 1978: 288) 'Tümdengelimsel kıyas yöntemiyle bilgilerin aktarılması ve bilgilerin ezberlenmesi temel amaçtı. Sözel ve dilsel eğitim yazılı eğitimden önce gelmekteydi. (...) Düşünen insan yerine, varolanla yetinip itaat eden insan yetiştirilmekteydi." (Çüçen, 1996: 64) Ayrıca bkz. Turgut, 1997: .2-3. Yaşadığımız ve yaşamakta olduğumuz önemli eğitim sorunlarına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Akyüz, 1999: 374-382.

Aksan, A. (2000b). **En Eski Türkçe'nin İzlerinde**. İstanbul: Simurg

Aksoy, Ö. A. (1988). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İstanbul: İnkılap

Akyüz, Y. (1978). **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri.** Ankara

Akyüz, Y. (1999). **Türk Eğitim Tarihi**. İstanbul: Alfa

Baklacı, S. (1992). Bulgar Folklorcularının Türk Atasözlerine Olan İlgisi. **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, s.59-62. Ankara: Devran Matbaası

Başaran, İ. E. (1984). **Eğitime Giriş**. Ankara: Sevinç Matbaası

Braudel, F. (1989). **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası** (Çev. M. Ali Kılıçbay). İstanbul: Eren

Büyükdüvenci, S. (1984). Yaşamboyu Eğitim Felsefesi Üzerine**. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 2**, 225-242

Büyükkaragöz, S. Savaş & Çivi, C. (1995). **Genel Öğretim Yöntemleri.** Konya: Atlas

Çeneli, İ. (1984). Kumuk Atasözlerinden Örnekler, **Türk Kültürü, 252**, 263-267

Çüçen, A.K. (1996).Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ve İnsan Anlayışlarının Felsefi Temelleri. H.Rahman Açar (Ed.), **Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi Metinleri**, s. 61-73. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Deleuze, D. & Guattari, F. (1995). **Felsefe Nedir?** (Çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: YKY

Eren, H. (1999). **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.** Ankara

Eyüboğlu, İ. Z. (1989). **Türkçe Kökler Sözlüğü**. İstanbul: Remzi

Gölpınarlı, A. (1977). **Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**. İstanbul: İnkılap ve Aka

Gözler, H. F. & Gözler, M. Z. (1982). **Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü**. İstanbul: İnkılap ve Aka

Hasan, H. (1992). Yugoslavya Türk Atasözlerinin Konu Dil ve Üslup Özellikleri, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, s. 107-112. Ankara: Devran Matbaası

İnam, A. (1995). Bir Muhabbet Olarak Eğitişim. H. Rahman Açar (Ed.), **Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi Metinleri.** s.225-230. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Kabaağaç, S. & Alova, E. (1995). **Latince Türkçe Sözlük**. İstanbul: Sosyal

Kaşgarlı Mahmut (1999). **Divanü Lûgat-it-Türk** (Çev. Besim Atalay). Ankara: TDK.

Koçer, Ç. (1983). Atasözlerinin Özellikleri ve Tanımlanması. **Türk Kültürü, 245**, 609-622

Kurt, İ. (1991). **Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**. Ankara: Kültür Bakanlığı

Kuşçu, Ü. & Kuşçu, H. (1999) **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**. İstanbul: Altın Kitaplar

Makal, T. K. (1992). Türk Halk Edebiyatında Nasihat. **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, s.211-227. Ankara: Devran Matbaası

Mengüşoğlu, T. (1983). **Felsefeye Giriş**. İstanbul: Remzi

Oy, A. (1972). **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**. İstanbul: Türkiye İş Bankası

Özcan, A. Osman (1987). **Eğitim ve Psikoloji Açısından Atasözlerimizin Kıymeti**, (Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Metinleri, Ayrı basım). İ.Ü.Edb. Fakültesi Basımevi

Soykan, Ö.N. (1997). Eğip Bükmeyen Bir Eğitim Nasıl Olanaklıdır? H. Rahman Açar (Ed.), **Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi Metinleri**, s. 1-9. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sunar, C. (1980). **İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri.** Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Şemseddin Sâmi (1317) **Kamûs-ı Türkî**. İstanbul: İkdam Matbaası

Şinasi & Ebuzziya. (1302). **Durub-i Emsal-i Osmaniyye**. İstanbul: Ebuzziya Matbaası

Uzun, N. E. (1990). Atasözlerinin Kısalığı ya da Dilbilimsel Eksilti Sorunu. **Ankara Üniversitesi Dl ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXXIII, Sayı, 1-2**, 141-150

Ünver, S. (1968). **Halkın Anayasası Atasözlerimizin Altıbin Senelik Mazisi Üzerine**. İzmir: İzmir Soroptimist Kulübü

Tekin, T. (1988). **Orhon Yazıtları**. Ankara: TDK.

Tozlu, N. (1992). **Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler**. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Yayın Kurulu. (1989). **Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü** İstanbul: Dergah Yayınları

Türk Dil Kurumu. (1988). **Türkçe Sözlük**. Ankara: TDK

Turgut, İ. (1997). Ezberci Eğitim. **Yaşadıkça Eğitim, 53**, s.2-3.

Yunus Emre, **Yunus Emre Divanı** (Hazırlayan: Faruk K. Timurtaş). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser